

Култивирање на разумот за јакнење на демократските капацитети во мултикултурно општество

Вовед

Јакнењето на демократските капацитети на поединецот низ образовниот процес е клучно за мултикултурниот карактер на Балканските општества, ergo и на Македонија. Сметам дека изградбата на т.н. демократско граѓанство низ процесот на образование, всушност е предуслов на мултикултурализмот. Поточно, вистински демократско организирано мултикултурно образование треба да води кон јакнење на основните либерални вредности. За оваа цел, образованието треба примарно да биде нацелено не кон стекнување знаење, туку кон „култивирање на разумот“¹ како главна епистемолошка цел на образованието, во мултикултурен контекст.

Култивирањето на критичкото мислење како услов во развојот на демократските вредности, а со тоа и градење на мултикултурните и интеркултурните интегративни процеси е она кон што треба да цели секој образовен процес. Зошто е ова важно? Затоа што мултикултурализмот и како теорија и како пракса е демократска придобивка и вредност - тој е невозможен надвор од демократскиот контекст. Затоа, задачата на образованието примарно е да го гради демократскиот капацитет, а алатката за тоа, според овој труд е развој и култивирање на „критичкото мислење.“

Затоа, овој труд ќе ги претстави некои од основните пропоненти на концептот „критичко мислење“ како главна епистемолошка цел на образованието и ќе се обиде да го поврзе тој концепт со мултикултурализмот и предизвиците на демократското образование во домашниот контекст. Преку анализа на основните теории за метакогниција, нивна адаптација на домашните образовни прилики, метод на квалитативна анализа и особено преку компаративен метод, во резултат трудот иницира изградба на соодветна образовна методологија за

¹ Harvey, Siegel, *Educating Reason: Rationality, Critical Thinking, and Education*. London: Routledge, 1988

јакнење на демократските капацитети во функција на мултикултурализмот. Резултатите од тоа теориско и емпириско истражување се во функција на поткрепа на основната теза овој труд дека за успешен мултикултурализам е потребна критичка индивидуа.

Мултикултурализмот како предизвик за демократијата

Во најопшта, дескриптивна смисла, мултикултурализмот означува исто што и **културен плурализам**, т.е. посочува на разновидноста, мноштвеноста и културната разноликост во едно општество. Свеста за постоењето на разноликоста на културите кои споделуваат еден заеднички простор, стана доминантна тема во политичката философија во последниве три-четири децении. Со тоа, сите се сензибилизираа за значењето на правата и слободите на групите.

Но, во потесна, нормативна смисла, кога ќе се каже мултикултурализам, се мисли на една идеја, теорија и пракса која треба да ја организира таа културна разноликост на начин кој подеднакво би го одразувала идентитетот на сите култури. Мултикултурализмот како идеја се врзува за политичката философија која сака да одговори на диверзитетот во едно општество. Поддржувачите на овој дискурс го темелат тоа свое уверување на фактот дека индивидуалните права и слободи не се доволни за да ја рефлектираат, заштитат и унапредуваат културната разноликост и затоа е потребен одреден специјален „сет“ на колективни права кои би дале одредени колективни права на разните културни заедници во општеството. Ваквиот концепт промовира потреба за посебни права на одредена група или групи, за да им се даде можност да го изразат како својот идентитет, така и своите барања, т.е. права.

Мултикултурализмот никне од неколку политички теории - „политики на идентитет“², „политики на разлики“³ „политики на признавање“⁴ или „групно

² A., Gutmann, 2003, *Identity in Democracy*, Princeton: Princeton University Press

³ M., Young, I. 1990, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, NJ: Princeton University Press

⁴ C., Taylor, 1992, “The Politics of Recognition,” in *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, A. Gutmann (ed.), Princeton: Princeton University Press

издиференцирани права“.⁵ Без да навлегуваме поединечно во секоја од овие теории, сите тие, во основа можеме да ги сведеме на два извора. Првиот доаѓа од комунитаристите⁶ и нивната критика на либерализмот. Впрочем првите најави на мултикултурализмот никнаа токму во таборот на комунитаристите кои „природно“ инклинираа кон давање предност на заедницата. Вториот извор на мултикултурализмот, всушност доаѓа од рамките на самите либерални теории и теоретичари. Најпознатиот претставник меѓу нив, Вил Кимлика, вели дека токму заради темелните вредности на либерализмот: **автономијата, слободата и еднаквоста на индивидуите**, треба да се испорачаат повеќе права на групите.

Но, тука почнуваат и проблемите во тој однос помеѓу демократијата и мултикултурализмот. Имено, многу бргу се раѓа прашањето дали не постои тензија помеѓу демократските вредности, негувањето на граѓанството и социјалните, културните, а особено етничките и религиозните диверзитети? Како да се помират основните вредности на демократијата со специфичните културни вредности? Од една страна, видовме, се бара почитување на групните идентитети и промовирање на културните разлики, од друга страна либерализмот налага универзални вредности за сите. Иако за Кимлика и некои други теоретичари, изгледа самоевидентно дека токму заради темелните демократски вредности треба да се испорачаат групни права, сепак проблемите во теорија, но и во пракса бргу се појавуваат. Не се исклучуваат ли граѓанската еднаквост и мултикултурниот диверзитет? Дали со тоа мултикултурализмот е сериозен предизвик за демократијата и граѓанската еднаквост? Или уште попрецизно каков мултикултурализам е потребен кој ќе води кон интеграција, наместо сегрегација, кон јакнење на граѓанската еднаквост како демократски идеал?

⁵ W., Kymlicka, 1989, *Liberalism, Community, and Culture*, Oxford: Oxford University Press

⁶ Под комунтаризам се подразбира политичка и социјална философија која во прв план ја става заедницата, поточно - заедницата пред поединецот. Овие теории никнат во 80-тите години на минатиот век како одговор на либерализмот и либертијанизмот, иако самиот термин „комунтаризам“ е скован уште во 1841 од Гудвин Барби. Меѓу најпознатите застапници на оваа теорија се канадскиот философ Чарлс Тејлор и американскиот Мајкл Сандел, британскиот Алисдир Мекинтаер

Значи, клучното прашање е каков мултикултурализам, поточно, како до интеркултурализам со помош на мултикултурното образование? Како граѓанското образование да стреми кон граѓанска еднаквост во услови на културен диверзитет? Конечно, како да биде организирано мултикултурното образование?

Еден можен одговор на мултикултурниот предизвик

Во принцип може да се следи како идеите за мултикултурализмот се придвижуваат од барањето на Кимлика⁷ за обезбедување на групни права, т.е. заштита на културата на малцинските групи, преку „јакнење на индивидуалната автономија“⁸ (Роб Рајх) како услов за демократски мултикултурен капацитет, до промовирање на „граѓанско добро“ (Ејми Гутман), како рамка на мултикултурализмот.

Гледаме, не само што има разни пристапи, концепти и модификации на истите за мултикултурализмот, туку, слободно може да се каже дека нема мултикултурализам, а со тоа и мултикултурно образование надвор од специфичните социо-политички околности, надвор од предвидените цели и практики. Во оваа смисла, каков мултикултурализам ни е потребен нам? Либерален, плуралистички кој ја потврдува политичката власт од заедничка гледна точка - тоа би бил едноставниот одговор.

Во книгата *Демократско образование*, една од најзначајните теоретичарки во САД Ејми Гутман, го исцртува општиот пристап на мултикултурното образование и неговите практични резултати во образовниот систем во САД. Централно место во тој пристап зазема демократскиот идеал на граѓанска еднаквост⁹. Таа смета дека принципот на „граѓанска еднаквост е доволно општ за да биде применлив

⁷ Kymlicka, W., *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Oxford University Press, 1995

⁸ Reich, Rob, *Bridging Liberalism and Multiculturalism in American Education*, University of Chicago Press, 2002

⁹ Amy, Gutmann, *Democratic Education*, Princeton University Press: Princeton, NJ, 1987

како почетна точка за мултикултурното образование во сите демократски општества.“¹⁰

Ова може да биде почетна основа и кај нас за градење на соодветна мултикултурна теорија. Толеранцијата и прифаќањето, треба да бидат структурирани како обединувачки практики, а не како разединувачки. Практики кои се стремат кон образование за граѓанска еднаквост. Ако тие не придонесуваат за граѓанска еднаквост, тие се лоши практики. Помеѓу културниот диверзитет и демократскиот идеал првенството секогаш е на демократскиот идеал. Демократијата е поопшта рамка, таа е поуниверзална и во таа смисла таа ја трансцендира секоја поединечна култура. Во суштина, секоја култура го има демократскиот идеал пред себе, а не обратно.

Не само Ејми Гутман, туку и многумина други актуелни теоретичари денес во САД се согласуваат дека мултикултурализмот треба да биде балансиран со демократски вредности, што во суштина значи дека демократијата не може да толерира културни практики кои се во контраст со демократските идеали и не водат кон граѓанска еднаквост. Данел Ален и Роб Рајх во *Образование, правда и демократија*¹¹ исто така се обидуваат да истражат како институциите и образовните практики можат да ја поддржат демократијата, преку создавање услови за еднакви граѓани, и еднакво граѓанство. Мултикултурните практики, треба да се во функција на граѓанскиот концепт. Од истите мотиви и самиот Роб Рајх, во веќе добро познатата студија за *Премостување на либерализмот и мултикултурализмот во американското образование*¹² се обидува да го изгради тој мост за таа тензија помеѓу демократијата, граѓанскиот концепт и мултикултурализмот. Затоа, тој гради либерална теорија за мултикултурализмот и мултикултурното образование, во кое врвна цел е „култивација на индивидуалната автономија на детето“!

¹⁰ Ејми Гутман, „Изградување на индивидуална слобода и демократско државјанство: постои сила во обединетоста и различноста“, 409-428, во Харви Сигел, *Прирачник за филозофија на образованието*, Европа 92, Кочани, 2014, 409

¹¹ Reich, Rob and Danielle Allen, ed. *Education, Justice, and Democracy*, Chicago University Press, 2013

¹² Reich, Rob, *Bridging Liberalism and Multiculturalism in American Education*, University of Chicago Press, 2002

Конечно, доаѓаме до поентата што ја наведовме на почетокот: мултикултурализмот и како теорија и како пракса е демократска придобивка и вредност - тој е невозможен надвор од демократскиот контекст. Мултикултурализмот е роден во демократија, отуука, демократијата е условот за развој на и на мултикултурализмот и на мултикултурна личност. А демократијата ја бара автономната личност на Роб Рајх. Развој на автономна личност пак, е невозможно ако не го култивираме критичкото мислење. Така, тезата што ја застапуваме овде нè води од Ејми Гутман, преку Роб Рајх до Харви Сигел.

Харви Сигел е современ философ на образование, кој заедно со многумина други денеска, се согласува дека врвната епистемска цел на образованието е развојот на критичкото мислење. Тој е силен претставник на оние теоретичари кои бараат култивација на рационалноста и критичкото мислење¹³ во образованието. Тоа значи до секое знаење да се доаѓа низ критичко промислување. Развојот на рационалноста, всушност значи развој на метакогницијата, или концептуално знаење за знаењето и сопствените когнитивни структури и процеси. Развојот на рационалноста, во оваа смисла значи да се достигне своевидна „когнитивна автономија“, што е нужен услов за остварување на барањето за индивидуална автонимија на Рајх. Ова барање за развој на рационалноста, на полето, пак, на мултикултурализмот и мултикултурното образование значи исполнување на демократскиот идеал на мултикултурното образование на Ејми Гутман. А од таквото разбирање на мултикултурализмот, води преку барањето на Роб Рајх за развој на автономни индивидуи со силни демократски капацитети. Конечно, до тоа се доаѓа со култивирањето на разумот на Харви Сигел, т.е. развојот на рационалноста. Развојот на рационалноста во мултикултурните општества и вештините за рационалната аргументација се круцијални за целосно и свесно партиципирање во демократското одлучување кое е важно како за различните културни групи, така и за поединците. И така, на прашањето како да се организира

¹³ Siegel, H. *Educating Reason: Rationality, Critical Thinking, and Education*. London: Routledge, 1988

образованието, во однос на демократскиот идеал и мултикултурализмот, Сигел го дава следниот одговор: „вообичаениот одговор што јас го застапувам е дека образованието треба да цели кон зајакнување на студентските цештини и способности, ставови и диспозиции, потребни за целосно и успешно партиципирање во демократското носење одлуки и во демократскиот живот воопшто.“¹⁴

Гледаме, ако Ејми Гудман е теориската рамка, тогаш патот води преку силно развиена автономна индивидуа, која ја бараше Роб Рајх, а методот за ова е развојот на критичкото мислење за што се застапува Харви Сигел. Или поинаку: ако целта е демократски пристап кон мултикултурното образование (Ејми Гутман), тогаш тоа може да биде остварено само од автономни субјекти (Роб Рајх) кои можат да се развијат само преку култивирање на критичкото мислење. Сметам дека примената на овој концепт може да послужи како солидна основа за развој на соодветна мултикултурна теорија во Македонија, но и за организирање на адекватна пракса и оттука и креирање на адекватно мултикултурно образование. Како што веќе потвдивме, мултикултурализмот и мултикултурното образование немаат независно, вонконтекстуално значење, надвор од секаков социо-политички контекст. А нашиот контекст е јасен: пристапот на Кимлика за мултикултурализам кој обезбедува „групно издиференцирани права“ во нашето општество е веќе во поодмината фаза, оттука па натаму ќе се движиме или кон интеграција, или кон сегрегација. Моделот за интеграција е во либерално-демократскиот пристап кон мултикултурализмот. Ако сакаме интеграција мора да го имаме на ум демократскиот модел на мултикултурализам во стилот на Ејми Гутман, барањето за автономна индивидуа на Роб Рајх и методологијата на за развој на критичкото мислење на кое инсистира Харви Сигел. Македонија може да успее само ако мултикултурализмот води до интеркултурна интеграција која е заснована на концептот за демократско граѓанство. Имајќи го пред вид ова, треба да го градиме концептот за демократско мултикултурно образование кое

¹⁴ Siegel, H. *Educating Reason: Rationality, Critical Thinking, and Education*. London: Routledge, 1988, 33

ќе служи за зајакнување на либералните вредности и демократски капацитети. Само така може да се зачува и мултикултурниот карактер и да се јакне демократијата. Само така ќе се изгради:

Култура на мултикултурализам

Веднаш на почетокот директно да кажем дека генералната рамка од која исходувам е дека културата е динамичен и комплексен процес на **конструкција**. Со акцент на „конструкција“! Сè што мислиме дека всушност сме „од раѓање“, „по природа“ или дека ни е „од Бога дадено“, е конструкт на културата. Во социјална смисла ние сме конструирани суштества. Ништо од тоа што сме како општествени суштества, не сме го наследиле во гените – ниту нашата религија, ниту нашата група, етничка припадност, дури ниту нашиот јазик – сето тоа е научно и креирано преку процесот на културација. Значи во голема мера ние сме „случаен“ производ на средината во која сме се нашле. Се разбира, припадноста во тој групен идентитет не нè детерминира целосно и безусловно, но сепак, одредено однесување го прави помалку или повеќе веројатно.

Самиот ваков пристап кон идентитетот како социјална конструкција, овозможува да се види дека сите наши перцепции, ставови, уверувања, поведенија, а со тоа и стереотипи и предрасуди, во голема мера се создадени, исковани и наметнати низ еден долг процес на социјално-историско ферментирање. Ако ова е така, тогаш можеме да ја извлечеме и следнава хипотеза – **мултикултурализмот може да се инкорпорира во нашиот идентитет!** Ова овозможува теориска основа на идејата која се брани овде: мултикултурализмот е пред сè и над сè е демократска придобивка и ако сакаме негување на мултикултурализмот кој води до интеркултурализам, мора да ја негуваме и засилуваме демократијата и демократските потенцијали на поединците. Мора да создадеме култура на мултикултурализам за да се создаде мултикултурна култура.

Мултикултурализмот треба да стане дел од нашиот личен и колективен идентитет преку **интериоризирање** на таа **вредност** првенствено преку образовниот процес. Но, мора да се држи на ум дека акцентот е на вредност и

тоа демократска вредност. Мултикултурализмот е демократска вредност и придобивка. Вака разбран - мултикултурализмот како дел од личниот и колективниот идентитет – е нешто што се гради, во согласност со првичната претпоставка дека културата е динамичен и комплексен процес на конструкција. Впрочем, **нема мултикултурализам без мултикултурна личност!** А таква никне само во демократска средина.

Како што рековме, мултикултурализмот е невозможен во пракса без јакнење на демократските капацитети и либералните вредности. Нема мултикултурализам без граѓанство. Мултикултурализмот е демократска придобивка, недемократска култура не може да роди мултикултурализам и мултикултурни практики. Мултикултурализмот е невозможен во општество со слаб демократски капацитет и неизградени либерални вредности. Затоа, ако сакаме да градиме мултикултурни вредности кои ќе водат до интеркултурна интеграција, треба да се јакне демократскиот капацитет на општеството и цивилното граѓанство. И едно мултикултурно образование мора да биде организирано токму на тој начин, токму од перспектива на овој факт: силна демократија – силен мултикултурализам. Затоа мултикултурното образование кај нас треба да биде во функција на градење на демократските капацитети и индивидуалните либерални вредности. Еден од начините да се направи тоа е образованието да цели кон градење на автономна индивидуа (Роб Рајх), а да се гради автономна индивидуа може ако се следи барањето на многумина за клучната епистемска цел на образованието: развој на критичкото мислење.

Заклучок: развој на критичкото мислење како услов за демократски мултикултурализам

Видовме што треба да биде целта на образованието во либерално демократско, но истовремено и културно разновидно општество. Таа цел е предизвик за сите демократски, но културно разновидни општества, но особено за Македонија и слични, демократско кршливи заедници во која таа тензија е особено силна.

Тензијата помеѓу почитувањето и промовирањето на правата на различностите, од една страна, и образување на граѓанин способен да партиципира во демократските процеси, од друга страна, може да ја надмине само автономна индивидуа, а видовме, до неа се стигнува со развој на критичкото мислење.

Затоа, јакнењето на разумот, култивирањето на способностите за критичко мислење, развој на способностите за дебата, поттикнување на диспозициите за аргументиран дијалог се важни за природата на самата демократија. За демократија е потребно **критичко граѓанство**, т.е. граѓанство кое е способно да се инволвира во расправи за јавни политики и проблеми низ рационална, стручна дебата. За да цвета демократијата, нејзините граѓани мораат да бидат способни да разберат и соодветно да ги оценат ставовите за или против за некои политики или практики што се од заеднички интерес, а кои бараат јавна делиберација и одлука. Некритички граѓанин, не може да биде глас на разумот и совеста и не може да придонесе кон јавните дискусии, да ги искаже сопствените ставови и загриженост и со тоа да ги запаса и сопствените и интересите на заедницата, а особено не да работи на конструктивна политичка промена. Таква единка, без можност да осмислено да партиципира во демократскиот живот на заедницата, може да биде само маргинализирана.

Вака разбрана демократијата и улогата на разумот во неа, полесно одговара на предизвикот на културна разновидност. Особено во општества како нашето со голем број на разновидности. Дури, во такви општества уште и повеќе: колку културно поразновидни се општествата, толку поважна е способноста од рационална, демократска и аргументирана дебата за конечните одлуки. Ако културните разлики не можат да бидат менаџирани рационално и демократски, тогаш тие разлики можат многу лесно да ја загрозат мирната и праведна социјална егзистенција. Рационалната делибеација во контекст на демократското носење одлуки е круцијална за мултикултурни општества. Затоа, демократијата, бара демократско образование пред сè, такво образование во кое демократските вредности се над сè; „таквото образование мора да даде предност на почитувањето на културните традиции, отколку да ги отфрли, се разбира

дека е круцијално да се почитуваат културните разлики. Но, кога недемократски или антидемократски културни традиции доаѓаат во судир со демократијата, тогаш вторава мора да надвлеее.“¹⁵

¹⁵ Harvey Siegel, *How we should educate Students whose Cultures frown upon rational Disputation? Cultural Difference and the role of Reason in Multicultural Democratic Education* 7-15 in „*Philosophy of Education in the Era of Globalization*“, Yvonne Raley and Gerhard Preyer, New York: Rotledge, 2010